

Posudek oponenta diplomové práce

Markéta Sagačová: *Sociální těla v queer podniku*. Praha: Katedra obecné antropologie FHS UK, 2017.

Diplomová práce Markéty Sagačové je zajímavou sondou do fungování jednoho queer baru, resp. kavárny (v práci vystupující pod názvem „Osvěžovna“) v centru Prahy. Na základě bezmála dvouletého kvalitativního výzkumu, který zde autorka realizovala, volí jako hlavní témata upravování a kontrolu těl, která se v podniku pohybují, stejně jako významy, jež se k nim váží. Cílem práce je tak interpretovat způsoby, kterými se v tomto podniku objevují tři roviny těla, jež definovali Soukup a Balcerová (2011), tedy tělo jako artefakt, norma a význam. Důraz je při tom kladen na identifikování tzv. queer habitu, jenž má být (minimálně částečně) v rámci zvoleného terénu produkován.

Práce je členěna do deseti základních kapitol. V krátkém úvodu nás autorka seznamuje zejména s výzkumným problémem, jež negativně vymezuje pomocí kritiky stereotypizace queer těl v odborné literatuře, a pozitivně pomocí představení tzv. „obratu k tělu“ v antropologii. V následném „Teoretickém vhledu“ nalezneme značně široký výčet potenciálně k tématu relevantních teorií, jež reprezentují mj. i některá z nejvýznamnějších jmen vývoje antropologického uvažování o těle a tělesnosti, mezi nimiž se objevují např. Marcel Mauss, Pierre Bourdieu, Michel Foucault, Mary Douglas, Margaret Lock či Nancy Sheper-Hughes. Problematice genderu se při tom věnuje pouze zlomek teoretické části. Po stručném shrnutí výzkumného problému a výzkumných otázek v další kapitole následuje představení výzkumné strategie, techniky konstrukce a analýzy dat, stejně jako hodnocení kvality či etiky výzkumu i nejrozsáhlejší reflexe vlastní výzkumné pozice. V empirické části se poté dozvídáme něco bližšího o výzkumném terénu a informantech. Většina prostoru je zde ale věnována popisu technik těl a způsobů tělesných úprav v Osvěžovně, za čímž následují částečně esejisticky laděné a zároveň nejrozsáhlejší empirické podkapitoly „Poslušné tělo“ a „Sémiotizované tělo“. Závěr je poměrně rozsáhlým shrnutím sdělení jednotlivých empirických podkapitol.

Jako hlavní přednosti práce hodnotím kromě značné vytrvalosti a odhodlání autorky pro realizaci téměř dvouletého výzkumu zejména obdivuhodný rozsah rešerše literatury, která kromě výše zmíněných autorů čítá minimálně dalších deset jmen. Obsahuje tak i podobný počet stručněji či i podrobněji vyložených konceptů, které se rozpínají napříč provázanými, ale nesnadnými tématy, jako je identita či konstrukce těl a jejich disciplinace, včetně genderu a postmoderní kritiky tohoto konceptu. Současně práce také odhaluje množství zajímavých poznatků o Osvěžovně, jež mohou do značné míry platit i v podobných podnicích. Tím zde míním především to, co autorka místy nazývá „queer habitus“, či „habitus Osvěžovny“, jež interpretuje jako „nekonfliktní“ (str. 41, 68, 71, 72) či ho popisuje prostřednictvím souboru dalších kvalit, jež by se mohly souhrnně označit jako rovnostářské, a to nikoli v odosobněném, nýbrž spíše intimním smyslu přátelské blízkosti. Mezi takové aspekty zkoumaného terénu patří například „individualizovaný marketing“ Osvěžovny, která nabízí klientům zařazení jejich oblíbeného nápoje do nabídky (str. 67), ženám poskytuje podtácky s vyobrazením obnažené ženy a jiné, s vyobrazením spoře oděného muže, dává naopak mužům (str. 43). Dalšími může být familiární přátelský způsob komunikace barmanů i s cizími klienty (str. 68) či absence jakékoli uniformy pro zaměstnance (str. 52). Dále se jedná o jakýsi kult těla, jenž je v Osvěžovně patrný jednak z výzdoby, jednak ze způsobů oblékání hostů (i barmanů). K image místa, kde mohou být ti (z perspektivy mainstreamové kultury) ne úplně konformní členové společnosti „sami sebou“, přispívá také nasycenost prostředí osobními rozhovory (str. 53, 61), co se partnerských či mileneckých vztahů, nebo jen výzdoby a něčeho, co autorka pokládá za vizuální demonstraci srdečnosti (např. v podobě tetování) týká. Kromě konstrukce tohoto velmi specifického prostředí, které může být vnímáno např. queer komunitou z nějakých důvodů jako ideální, zde autorka implicitně popisuje i variaci ideálních queer identit, zejména prostřednictvím identifikace množství zejména dočasných tělesných úprav /str. 63, 64). Domnívám se, že pokud by autorka měla poněkud skromnější teoretické ambice diplomové práce a zůstala, řekněme, u Bourdieuho, přičemž by si ke konceptu habitu a sociálního pole přibrala ještě vkus (Bourdieu 1984), navýšil by se potenciál práce nezanedbatelně přispět k porozumění (místní) queer subkultuře.

Zůstanu tedy u rozsahu výzkumu, rešerše a zajímavých etnografických postřehů jako jasných pozitivních práce. Dále se mi popsaná metodologie práce jeví jako převážně v pořádku. Několik

důležitých připomínek mám ale k formální stránce, ke konsistenci celku práce (co se týká zejména vztahu výzkumných otázek, metod a literatury) a způsobu psaní.

1. Konsistence celku práce: nedostatečný soulad mezi výzkumnými otázkami, zvolenou strategií výzkumu a vybranými teoretickými koncepty

Jak bylo již zmíněno výše, práce se pyšní obsáhlou rešerší odborné literatury. Bohužel se mi jeví, že je tento její rozsah práci spíše na škodu. Autorka v metodologické části píše, že se zpočátku výzkumu zaměřovala na vše – s trochou nadsázky bychom možná mohli říci, že na Osvěžovnu, jako na případovou studii. Toto zaměření je patrné i z valné většiny citovaných dat, ve kterých autorka zhuštěně popisuje místní prostředí včetně prostorového uspořádání, způsobů a částých motivů výzdoby, služby klientům (preservativy, široké množství hygienických a kosmetických potřeb, jež jsou k dispozici na toaletách), i chování klientů a zaměstnanců při různých příležitostech. Těmito citacemi nicméně ilustruje své úvahově laděné výklady, jež z velké části pojednávají o disciplinace těla. Bohužel musím tedy konstatovat, že to, co autorka zkoumala, a to, o čem píše, není ve stoprocentním souladu. Mnohé závěry bych tedy nazvala svého druhu pře-interpretováním dat, jenž nemíním jako desinterpretaci ve smyslu tvrzení, které nenavazuje na data. Spíše se zde, z mého hlediska, jedná o jistou hyperbolu.

...Stolky se židlemi vedou hosty k tomu, aby si k nim sedli, zatímco vyšší stolky (i kdyby k nim byla klasická židle) pobízejí návštěvníky ke stání... To, že víme, jak v daných situacích zacházet se svým tělem, lze interpretovat jako určité vtělené mechanismy, které jsme získali v rámci socializačního procesu...Procesy disciplinace se tak neprojevují pouze ve vymáhání dodržování určitých kodifikovaných řád, ale jsou nám „přivtělovány“ již během socializačních procesy. Právě tím, že je máme často „navyknuté“ a praktikujeme je často bez hlubšího zamýšlení, mohou být v donucování účinnější. (str. 59)

Protože téměř neustále chodí někdo z hostů na toaletu, jsou návštěvníci spodní části vystaveni sociální kontrole od těchto návštěvníků, ale potažmo i personálu, který pracuje v oblečení ne nepodobném ostatním návštěvníkům. Tak v první chvíli hosté nemusejí poznat, jde kolem někdo z obsluhy. Toto „maskování“ pak může také vzbouzet dojem neustálé kontroly... (str. 60)

Domnívám se, že k tomuto hyperbolickému efektu může přispívat i téměř totální absence odkazů na literaturu, s níž se setkáme v celé empirické části i v závěru a pravděpodobně i pouze příležitostně práce s citacemi dat. Je také otázkou, zda bychom některé argumenty, které autorka uvádí jako specifikace Osvěžovny, nemohli vztáhnout na jakékoli jiné restaurační zařízení.

...V podstatě jde o habitus sociálních aktérů, který může být prostředkem klasifikace jedinců do určitých skupin, které mají podobný životní styl, jenž je zároveň nezbytným předpokladem pro vstup do této sociální skupiny. Konkrétním příkladem z Osvěžovny je rozdělení prostoru na kuřáckou a nekuřáckou část. (str. 64)

S tímto jevem souvisí i další nesrovnalost, již identifikuji jako nedůslednost v etnografické práci. Spolu s tím se zde dostávám k drobným negativům metodologické části. Autorka sice píše, že je etnografie pružnou strategií výzkumu, jež jí umožňuje sledovat fenomén v jeho přirozené proměnlivosti a neopomenout i třeba zdánlivé detaily, které by mohly být významné (str. 27). Z mého hlediska ale v charakteristice (a procesualizaci) etnografie opomněla její mnohem stěžejnější aspekt. Jedná se o primárně induktivní charakter tohoto typu kvalitativního výzkumu, jehož cílem je zpravidla porozumění zkoumanému fenoménu. Nemá to být ale porozumění výzkumnické autority „svrchu“, nýbrž porozumění co nejbližší tomu, které mají samotní aktéři výzkumu. Proto je také nutné se v rámci pozorování skutečně účastnit, tedy nikoli převážně pozorovat nezúčastněně (str. 32) a občas se náhodných hostů na něco zeptat (str. 41, 42, 49), ale pokusit se realizovat delší neformální rozhovor, nebo aspoň opakovaně se stejnými lidmi s cílem s nimi nějaké vztahy (ideálně založené na otevřeném výzkumu) navázat a bavit se s nimi čím dál tím více do hloubky. Pokud by takový výzkum nebyl z nějakých důvodů možný a výzkumník by byl odkázaný převážně na takřka nezúčastněně pozorování, jak se mi to na nějakých místech této práce jeví, jsem toho názoru, že by se práce neměla vydávat za primárně etnografickou – založenou na zúčastněném pozorování (str. 27). Nicméně, vzhledem k například neustále se měnící se klientele terénu-baru, je také možné do jisté míry tento klasický způsob dělání etnografie, opakováním rozhovorů a zhuštěním popisů většího množství jevů/ lidí...

Výsledkem nicméně zůstává, že by kategorie, se kterými se v této práci zachází, a zejména autorčiny interpretace a závěry, měly vycházet z dat, nikoli naopak, jak to na mnoha místech této práce vypadá.

Dalšími klasifikačními kategoriemi je dle Bowieové (Bowieová, 2008) symbolika pojící se s různou etnickou příslušností či jiným vyznávaným náboženstvím. Asi i vzhledem k tomu, že se jedná o místo sympatizující s myšlenkami projektu HateFree Culture20, jsem však v Osvěžovně nezaznamenala žádné dělení na základě etnické nebo náboženské příslušnosti. Ovšem to, že se Osvěžovna vůbec hlásí k HateFree Culture značí, že zde existuje jakýsi proces semiotizace lidského těla, a sice právě v podporování hodnot zmíněné kultury. (str. 64)

Z perspektivy konzumace jsem u lidských těl v Osvěžovně zaznamenala jistý konflikt mezi tím, že je zde snaha o to, aby těla byla zdravá (což je dáno výběrem produktů, z nichž jsou připravovány některá jídla z menu) a tím, že jsou zde nabízeny pochutiny a alkohol, jejichž vliv na zdraví je spíše negativní. Výběr organických a sezónních produktů pak přisuzuji jistému projevu biomoci dle toho, jak ji definoval Michel Foucault. (str. 72)

A právě nedostatečné zakotvení či jemněji soulad analytických kategorií s daty se projevuje i značným nadužíváním některých pojmů, jako je disciplinace, kontrola, účinnost, dohled, habitus. Kdy jsou často tyto termíny používány k interpretaci jevů, které se jejich prostřednictvím, z mého hlediska, zkrátka interpretovat nedají. Domnívám se, že tento jev souvisí současně s tím, že jsou jednotlivé teoretické koncepty již v teoretické kapitole vyloženy místy neobratně, a to až do takové míry, že by si je čtenář mohl snadno desinterpretovat. Pokud by to bylo možné, ráda bych při příležitosti obhajoby požádala autorku o vyjasnění následujících bodů. V ideálním případě s odkazem na data.

- Jaký je vztah mezi disciplinací, semiotizací a úpravami těla? (str. 25-26)
- Co je hlavním benefitem „pružnosti“ výzkumu dané i tím, že provádíme tvorbu, analýzu a interpretaci dat souběžně? (str. 30)
- Definování Osvěžovny jako Sociálního pole? Vztah tohoto sociálního pole a habitus?
- Co je habitus? Může být habitus podle Bourdieuho kolektivní (např. queer habitus)? Jak takový habitus vzniká?
- Kdo a jak zajišťuje kontrolu nad jedinci v prostorech Osvěžovny? (str. 57) Co je to za efektivitu (efektivita čeho) se tímto dohledem dociluje?
- Jaký je rozdíl mezi přirozenou a sociální stránkou lidského těla? (str. 51)
- Jaký je vztah disciplinace a socializace? (viz. např. str 59)

2. Způsob psaní – drobnosti

Práce se může pyšnit jasnou a logickou strukturou, jejíž dojem nicméně trochu kazí zmíněné problémy v konsistenci výkladu. Zde mám pouze několik drobnějších výtek. A sice, domnívám se, že k etické praxi v etnografii patří z hlediska transparency a reflexivity výzkumu i vyjasnění pozice výzkumnice/výzkumníka ke zkoumanému tématu. Ani v úvodu, ani v reflexivní části se zde neměl bohužel čtenář šanci dozvědět, z jakého důvodu si autorka téma vybrala a jaký má ke queer subkultuře vztah.

Současně v práci scházejí typicky etnografické pasáže. Například zde úplně chybí ucelený popis prostoru Osvěžovny, který je po částech odhalován v průběhu celé empirické části, takže je pro čtenáře velmi komplikované si to významné místo výzkumu představit, což je, předpokládám, jeden z cílů etnografického psaní – psát tak, aby si čtenář mohl situaci/ prostor/ událost/ člověka představit.

Co ale naopak ani do etnografie nepatří, jsou příliš intimní detaily z osobního života výzkumnice/ výzkumníka (str.36), pokud nemají přímou souvislost s tématem (což by mohly být v případě výzkumu queer komunity např. předešlé osobní zkušenosti s touto komunitou apod.). Současně jsem toho názoru, že do kvalifikační práce tohoto typu nepatří příliš emočně zabarvená slova či zdvořiliny (str. 65), nemají-li význam vzhledem k zodpovězení výzkumných otázek (vyjma dat). A naopak dle mého hlediska do takového textu na druhou stranu nepatří ani výrazy, jakými je např. „vědecká objektivita“.

...reaktivitě...jsem se snažila vyhnout... (str. 32); Doufala jsem, že když k Osvěžovně nemám nějaký zásadní vztah, nebude mi snad úplně hrozit ztráta vědecké objektivity, není-li s nimi zacházeno kriticky... (str. 33)

3. Formální stránka

V předkládané práci se objevuje minimum gramatických chyb a jisté množství chyb stylistických, které je ale stále relativně přijatelné. S místy neobratnými až obtížně srozumitelnými formulacemi, jež skýtají nebezpečí desinterpretace, není práce zcela zářným příkladem následování standardů akademického jazyka. Práci by prospělo, kdyby definice ke klíčovým pojmům byly uváděny hned při prvním použití těchto termínů (queer, medvěd ad.). V otázkách publikační etiky jsem taktéž v práci narazila na několik drobných nesrovnalostí. Primárně bych ocenila použití jednotného citačního úzu (viz např. str. 9-10; 73). Co je ale významnější, je nedůslednost autorky, týkající se vkládání citací obecně. Často tak poprvé zmíní koncept a za něj (do závorčky) autora, nicméně bez roku vydání díla (viz str. 11; 32), či se v podobném případě dočká čtenář citace až o několik vět později (viz str. 12; 20; 24), nebo vůbec (viz str. 19; 28). Přičemž má ale vždy představu, ke komu výklad vztahuje, jelikož jméno autora konceptu či teze je v práci pravidelně uváděno. Na straně 17, 2. odst. je pak vynechána citace parafráze ze sekundární literatury (Soukup, Balcerová 2011:35), přičemž je celý odstavec na svém konci přisouzen Foucaultovi (Foucault 2000).

Závěrem

Diplomová práce Markéty Sagačové skýtá množství nezanedbatelných kvalit, včetně zajímavých etnografických zjištění, základu ve skutečně dlouhodobém výzkumu a velmi obsáhlou a s jistými limity pečlivě vypracovanou teoretickou část. Nalezneme zde i několik nedostatků. A to zejména, co se týká neúplného souladu mezi výzkumnými otázkami, metodami výzkumu (daty) a literaturou a spíše drobnějším formálním nedostatkům. Z výše zmíněných důvodů tak práci doporučuji k obhajobě a navrhuji ji hodnotit jako dobrou.

Praha, 7.9.2017

Alžběta Wolfová